

УДК 821.161.2-31.09Шев:355.1-057.36(=161.1)(47+57)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.03>

Анна Гудима, канд. філол. наук, асист.
ORCID: 0000-0003-2081-0791,
e-mail: hudyma_anna@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ШЕВЧЕНКІВ ПОГЛЯД НА РОСІЙСЬКУ ВОЄНЩИНУ У ЙОГО ПОВІСТЯХ

Аналізуємо різні аспекти російської воєнщини, виявлені Т. Шевченком у повістях "Наймичка", "Княгиня", "Несчастный", "Близнецы", "Капитанша", "Художник", "Прогулка с удовольствием и не без морали", частково – "Музыкант". А саме: життєвий уклад військових російської армії – як діючих, так і відставних, їхні моральні принципи, манери поведінки, суспільне становище, власне військова складова життя, зокрема освіту і фронтову науку. Добре обізнаний із життям військових, письменник створює цілісну картину світу цього стану. У Шевченкових повістях постає шеренга діючих і відставних військових російської армії, невід'ємними супутниками життя яких стають картярство й пиятика. Звертаючи свою увагу головним чином на кавалерію, Т. Шевченко називає її академією, що виховує бездушних автоматів. Автор спростовує уявлення про благородство російського офіцерства.

Цілковита відсутність почуття любові – те, що притаманне цим військовим. Показовими є образи-персонажі корнета (повість "Наймичка"), капітана ("Капитанша") і Зосима ("Близнецы"). Життєвий шлях останнього змстовно перегукується із графічною серією "Блудний син" Т. Шевченка. Недаремно автор називає Зосю блудним сином. Згідно з концепцією автора, блудний син – військовий, загрузлий у численних гріхах, – не здатний на переродження, а російська воєнщина змальована як фактор знелюднення людини.

Військова служба як така за суттю в повістях охоплює лише деякі короткослівні згадки про французько-російську і російсько-турецьку війни. Тож військова справа назагал у повістях показана як "військове квартирування", що лягало тягарем на плечі місцевого населення, але головним чином призводило до масового покритництва. І саме в нарузі над українським дівоцтвом – покритництві – Т. Шевченко вбачає найбільше, найрозповсюдженіше зло російської військової машини.

Супротивними типовому образу російського військового постають українські рекрути Яким Туман ("Капитанша") і Яків Обеременко ("Прогулка с удовольствием и не без морали"). Самі знедолені, але, попри це, людяні й наділені справжнім благородством, вони виявили істинно християнську турботу про ближнього і зуміли уникнути деструктивного, ба навіть дегеративного армійського впливу.

Ключові слова: Т. Шевченко, російська воєнщина, образ військового, образ великодушного солдата, образ покритки.

Вступ. У світлі сучасної російсько-української війни знову і знову підтверджується актуальність проблематики Шевченкових творів. Наразі нашу увагу в цьому контексті привернули різні аспекти російської воєнщини, показані Т. Шевченком у повістях, а саме: життєвий уклад військових російської армії – як діючих, так і відставних, їхні моральні принципи, манери поведінки, суспільне становище, власне військова складова життя, зокрема освіта і фронтова наука. Добре обізнаний із життям військових, письменник створює цілісну картину світу цього стану.

Методологія дослідження. Тож ми ставимо собі за мету дослідити буття військових російської армії в його типових виявах в інтерпретації Т. Шевченка-прозаїка.

Предметом дослідження є російська воєнщина в повістевому доробку Т. Шевченка, тобто образи військових російської армії, їхній життєвий уклад та звичаї, становище військової справи як такої на теренах імперії.

Об'єктом студії виступають повісті "Наймичка" (1852–1853), "Княгиня" (1853), "Несчастный" (1855), "Капитанша" (1855), "Близнецы" (1855), "Художник" (1856), "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855–1858), частково – "Музыкант" (1854–1855).

Історія дослідження питання. Російська воєнщина, зазвичай привертає увагу дослідників у зв'язку із Щоденником Т. Шевченка, тоді як щодо повістевого доробку автора, за нашим спостереженням, це питання не знайшло належного висвітлення. Так, наприклад, образи військових поступаються іншим групам образів у проявлюваному дослідницькому інтересі. Наприклад, О. Білецький виділяє в повістях Т. Шевченка три соціальні групи: закріпачене селянство Російської імперії; великі поміщики, панівний клас; дрібні землевласники – "старосвітські поміщики" [1, с. 227], уникаючи згадування військового стану. О. Єременко, своєю чергою, аналізуючи стрижневі структури образів повістевого доробку Т. Шевченка: "образи наратора / автора; образи / персонажі; образи-концепти (шлях, кобзар, дерево, могила, чумаки); образи-тропи" [3, с. 67], – серед образів-персонажів зупиняється

винятково на жіночих образах. І. Лімборський, виявляючи визначальні риси епічних персонажів у творчості Шевченка, звертає увагу, зокрема, на принципи зображення образів військових [4]. Це робить і О. Боронь, пропонуючи узагальнений погляд на художню своєрідність прози Шевченка [2].

Застосовуємо літературознавчі методи аналізу і синтезу; водночас враховуємо контекст усього повістевого доробку письменника.

Результати дослідження. У Шевченкових повістях постає шеренга діючих і відставних військових російської армії, образи яких автор наділяє реальними рисами, притаманними цьому стану. Образи-персонажі військових, "як правило, постають статично, тобто виявляються нездатними до внутрішнього саморуху і розвитку, діють... за певним стереотипом, який із кожним новим епізодом дедалі більше розкриває ницість і аморальність їхньої природи" [4, с. 60].

Військова служба як така за суттю – воєнна справа – у повістях охоплює лише деякі короткослівні згадки про французько-російську війну, власне про її переможний фінал, і російсько-турецьку. Так, із подіями 1812 р. до певної міри перегукується часовий вимір повістей "Капитанша" та "Близнецы", а згадка про оборону Севастополя зринає в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". У повісті "Близнецы", зауважимо, ідеться і про великий добровольчий рух в Україні того часу: "Зашевелилася она, моя родная маты: зашевелилося охочекомонное и охочепешее ополчение малороссийское" [6, с. 21]. Проте "когда кровавые события пришли к желанному концу и зубастого французского зверя заперли в англицкую конуру, то и наше славное воинство разбрелось по хуторах и селах и, сложа доспехи бранные, взялося за плуги и рала" [6, с. 21]. Власне, у цьому разі як виняток показано військо, що відповідає своєму призначенню: захищати свою землю. Коли така необхідність зникла, раніше славне воїнство взялося до інакшого – рільничого – дбання про рідну землю. Тож військова

справа, згідно з текстом Шевченкових повістей, назагал зводиться до "військового квартирування", що лягало тягарем на плечі місцевого населення, але головним чином призводило до масового покритництва, – а військові частини та їхні представники описані в періоди між походами.

Картярство й пиятика, спостерігаємо у творах, – невід'ємні супутники життя військових [13, с. 184], понад це, за висловом залюбленого у воєнщину автора вставної повісті "Капитанша", – куріння трубки і вживання горілки становлять "единственные прелести солдата" [7, с. 314]; погусарити ж – означає вдатися до пиятики [7, с. 304], а гусарські подвиги – це і є пиятика [12, с. 236]. Інша річ, про що також говорить Т. Шевченко, "можно и водку пить, и честным быть. Одно другому не мешает" [10, с. 86], однак образи-персонажі військових за невеликим винятком не володіють цією чеснотою.

Звертаючи свою увагу головним чином на кавалерію, Т. Шевченко називає її академією, що виховує бездушних автоматів, псарів і гравців [12, с. 281–282]. А в повісті "Княгиня" перед читачами розгортається типовий побут російської драгунії у всій оздобі – псарня у кімнатах, невинні бенкети і пияцтво:

А еще, бывало, как зазовет к себе на охоту всю свою драгуню из Козельца, то Господи и упаси! Наедут пьяные, грязные, скверные такие, что не дай Бог и во сне таких увидеть. Да еще всякой возьмет себе по денщику, такому же скверному, как и сам, и не день, и не два, и не три, а целую неделю гостят. А что они за эту неделю наделают в комнатах, так я и рассказать стыжуся. *Свынынецъ*, настоящий *свынынецъ* (тут і далі виділення автора. – А. Г.)! ... Отут-то я только узнала, что значит драгуния! [8, с. 167–168].

Автор спростовує уявлення про благородство російського офіцерства, що, хоча є таким за назвою – як належне до дворянського стану, але не за своїм життям. Тому з іронією називає військових благородною молоддю [6, с. 66]. Військовий стан змальований як такий, що відстав від сучасників на шляху просвіти, про що автор висловлюється в показово жартівливий спосіб на початку повісті "Близнецы". Розвиваючи свої міркування в тому ж ключі, Т. Шевченко промовляє і не легковажно: "Военный, вполне военный человек, он лучше загнет лишний угол или возьмет у жида лишнюю бутылку самодельного рому... чем [захочет] выписать мудрую книгу какую-нибудь..." [6, с. 11]. У повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" з цього приводу Т. Шевченко вже цілком серйозний: "Штык и книги – самая дикая дисгармония" [12, с. 222].

Дві повісті з-поміж інших – "Капитанша" і "Близнецы" – прицільно показують діяння і побут військового стану. Перший твір охоплює часовий вимір усієї рекрутської служби Якіма Тумана, включаючи 1812 р. і 1830-й – рік Польської революції. Другий кидає світло на життя різних формувань військових: від привілейованого – петербурзького – до відсталого, Богом забутого степового укріплення. Попри те, що в першому разі оповідачем виступає "справжній суворовський солдат", який демонструє захоплення військовою службою, знаходимо й інформативні зауваги щодо деяких аспектів російської воєнщини, зокрема безглузлого обмундировання військових:

...страшно было смотреть, когда его, бедного, одевают в полную боевую амуницию. Два одевают третьего, а когда оденут и поставят на ноги, так уж и стой. А уж если, Боже сохрани, споткнулся да упал, так уж так и лежи: сам не встанет, нужно опять два человека, чтобы поставит его на ноги. А ко всему этому прибавьте белого сукна шинели; это такая была обуза для солдата, что он, бедный, не знал, что с нею делать: вместо того, чтобы защищаться от непогоды шинелью, он должен ее защитить. В настоящее время русский солдат в отношении обмундировки просто

богдыхан китайский. Мундир только его немножко безобразит. Ну, да и этот недостаток со временем заменят чем-нибудь поблагорпистейнее [7, с. 313].

Інтерес також викликають зауваги щодо "навчання фронту" рекрутів у часі до французько-російської війни – засобом багатомісячних фізичних покарань, що бачимо на прикладі історії служби Якіма Тумана. Проте підставою саме таких навчань – через побої хмизом – була відсутність необхідних знань щодо поводження з рекрутами.

У повістях "Наймичка", "Капитанша", "Близнецы" автор показує вплив військового на долю поодинокі людини, що виявляє любов і довіру до нього (Лукія і Якілина) або ж вимушено стає його заручницею (Варочка). Після покритництва Лукії її матір помирає, батько спивається, хата перетворюється на пустку, однак її саму рятує материнські почуття ("Наймичка"). Натомість покинута напризволяще Якілина (дружина Зосима) разом зі своєю дитиною гине ("Близнецы"). Тоді як Варочці завдяки люблячому названому батькові Якіму Туману в подібній ситуації вдається повернутися до нормального життя ("Капитанша"). Цілковиті відсутність почуття любові – те, що притаманне цим військовим.

А проте Т. Шевченко також показує і що стається в тому разі, коли драгун вершить долі багатьох підлеглих йому людей. Ідеться про образ князя Мордатова з повісті "Княгиня", що несе в собі цілковите виродження людяності і втілює потворне обличчя російської військової машини в умовах всездозволеності. Господарювання цього драгуна обернулося зубожінням української людності й голодом на селі:

...люди в селе пухли от голоду и здыхали, как ти собаки, без святой исповиди и причастия... А другое наше горе было то, что наш князь, ничего этого не видя, назовет к себе гостей, свою драгуню из Козельца, и с людьми, и с лошадыми, и с собаками, да и кормит их, и поит целый месяц. ... Вы, может быть, думаете, что у нас хлеба не было? Мыши его ели в скирдах и в коморах. Лет пять можно было б прокормить не только наше село, а весь Козелец [8, с. 169].

Прикметними є образи-персонажі корнета ("Наймичка"), капітана ("Капитанша"), Зосима ("Близнецы"). Так, спонукник Лукії – корнет – є другорядним персонажем повісті, що розкривається у стосунку до українського дівочтва та в низці інших епізодів. Корнет покинув Лукію з немовлям на руках, а зустрівши її знову, не лише не шкодував про скоєне, а задався цілком схилити до любовців. Його свавільну поведінку спостерігаємо в епізоді, коли корнет та інші "неистовые псары" [10, с. 83] підіхали до воріт хутора Якіма Гирла і взяли їх ламати. Їхні дії спонукали Якіма – на питання дружини Марти: "Что там за воротами?" [10, с. 83] – до відповіді: "Татары подступили" [10, с. 83]. Лише присутність Лукії зупинила корнета від побиття Якіма арапником. А цілковиту байдужість до людського горя бачимо в його ставленні до знедоленого батька Лукії. Автор зображає і типовий для російського офіцерства побут корнета.

У повісті "Капитанша" зображений красень капітан аристократичної фамілії, що закохує в себе і молоде офіцерство, і жіноцтво Муром, де стояла його частина, – "самый беспардонный кутила, а в то время это была не последняя добродетель" [7, с. 321]. І навіть попри його одруження, що стало явним для загалу, вплив капітана на жіноцтво продовжувався. Упродовж двох років він "разыграл еще с десяток слезных мелодрам" [7, с. 323]; "...шалости капитана становились похожими на денной разбой" [7, с. 326], а неможливість позбутися від нього при цьому демонструє безкарність офіцерства.

Із повісті "Близнецы" дізнаємося, що саме обрана військова стежа для Зосима Сокири перетворила його на

"заслуженного вора, п'яницю и привилегированного картежника" [6, с. 106]. Недовгий кар'єрний зліт, – після навчання військової справи в кадетському корпусі Полтави Зосим Сокира служить у дворянському полку в Петербурзі, стає гвардійським офіцером – прапорщиком, – обертається болючим падінням. За п'яну бійку переведений із гвардії до армії, потім в астраханський гарнізонний батальйон, а звідти рядовим в Орську фортецю "за разные противузаконные и безнравственные поступки" [6, с. 91]. Автор показує, як зневага до батьків, постійна брехня, пиятика стають супутниками життя військового, що, зрештою, перетворюється на бездушний автомат.

У повісті "Близнецы" Т. Шевченкові вдається порушити питання і русифікаторського впливу армії. Так, свій лист після закінчення кадетського корпусу Зосим підписує як Сокирин. На це його названий батько Никифор Федорович відповів: "Сокирин, Сокирин, – худой знак" [6, с. 60].

Звільнений від військової служби Зосим, прибувши на хутір, перетворює дім на "кабак и игорное сборище" [6, с. 102], а свою названу матір – "почтеннейшую кроткую старушку Прасковью Тарасовну" [6, с. 102] – виганяє з дому. Автор показує Зосима людиною, що нею цілковито володіють "гнусные страстишки" [6, с. 102]. Його життєвий шлях змістовно перегукується із серією "Блудный сын" Т. Шевченка. Недаремно автор називає Зосю блудним сином [6, с. 106]. Згідно з концепцією автора, блудний син – військовий, загрузлий у численних гріхах, – не здатний на переродження, а російська воєнщина змальована як фактор знелюднення людини.

Загдуючи епізодичні образи, у повісті "Несчастный" серед діючих військових, окрім недоумкуватого Іпполіта, зустрічаємо мічмана із Кронштадта, що звабив мамзель Шарнбер – обох "благородних". У повісті "Художник" також фігурує "удалый мичман" [13, с. 171] із Кронштадта, на ім'я Саша Оболонський, світський юнак із "разбитною манерою" [13, с. 161], від якого художникова улюблениця Паша народила дитину. Попри це, мічман був підвищений до лейтенанта. Зрештою, висновуємо на підставі Шевченкових творів, аморальність поведінки військових, зокрема у ставленні до жінки, жодним чином не впливала на їхнє просування по службі. Це підтверджується і кар'єрним зростанням Зосима Сокири, який, попри зваблення ним міщанки Якилини, попри п'яні бійки, "близилась уже к чину капитана" [6, с. 68].

Безкарність наразі вищих щаблів військових демонструє образ полкового ад'ютанта повісті "Капитанша" ("хватища на все руки" [7, с. 307]), що з-поміж іншого (золота та алмазів) із Франції вивіз на батьківщину і пажа-француза, переназваного Володькою. Як з'ясувалось, Володька був жінкою, що завагітніла від ад'ютанта і згодом померла під час пологів. Як наслідок, після оприлюднення цієї історії полковий командир наказав "предать это дело забвению" [7, с. 311].

Військова служба, демонструє автор, впливає на характер, звички людини, залишаючи слід на все подальше життя. Так, прозаїк розповідає про побут відставного ротмістра Хлюпіна (повість "Несчастный"): "Большую часть дня он проводил или на псарне, или на конюшне. Или же упражнял в благородном занятии стрельянием из пистолета в цель, которую устроил у себя в кабинете на случай дурной погоды" [11, с. 247–248]; "Лишь бы его борзые не хворали, потому что скоро начнется травля зайцев. А до детей ему какое дело..." [11, с. 248] тощо. Таким самим, позбавленим почуття любові і турботи про виховання своєї дитини, постає і батько дружини ротмістра Хлюпіна – Марії Федорівни – прапорщик. Зазнавши невдач у військовій службі, він спився.

Відтак був відправлений у відставку у степове укріплення. Тож як син своїх батьків Іпполіт Хлюпін не випадково помітно дегенерує порівняно з ними.

У житті ж відставного ротмістра Курнатовського, "человека во всех отношениях благородного" [12, с. 262], – про що з іронією говорить автор, зосереджені всі невід'ємні речі, що становили цінність для військового: як "ужаснейший волокита" [12, с. 262] він влаштував у своєму домі гарем; відряду знаходив у конюшні і псарні, займався непробудним картярством.

Звертаючись до образу позитивного героя, відставного ротмістра Віктора Олександровича (повість "Капитанша"), понад це – людини, вартої наслідування у ставленні до своїх підданих, літературно і музикально обдарованої, – без сумніву, одного з найкращих представників поміщицького стану, також помічаємо присутність військових звичок у його цивільному житті. Так, читаємо: "Он уже лет пять как оставил службу, но и теперь непрочь был погусарить при удобном случае и жаловался только на упадок физических сил, т. е. на головную боль после попойки" [7, с. 304]. А окрім того, автор підкреслює здатність військового виховання і досвіду заміщати попереднє виховання: "Воспитывался он... в Нежинском лицее, в одно время с незабвенным нашим Гоголем, потом служил в каких-то гусарах, и служил с таким успехом, что и тени в нем не осталось прежнего воспитания" [7, с. 303–304].

Військова кар'єра зображена як єдино бажана для дворянства. Однак ідеться саме про престиж, а не служіння батьківщині. Така ідея відсутня в торувальників військового шляху. І покликання людини при цьому значення немає. Так, батько Віктора Олександровича, попри мистецьке покликання сина, наперед визначив його майбутнє: "...меня отвезли в Шляхетный кадетский корпус, и из меня действительно вышел настоящий солдат и больше ничего" [7, с. 327]. Тут мається на увазі занедбання мистецького покликання.

Читач повістей Т. Шевченка має змогу побачити правдиве відтворення способу сприйняття військових різними категоріями людей першої половини XIX ст. Серед вищого суспільного прошарку, насамперед жіноцтва, спостерігаємо пієтет перед тим, що мало подобу воєнного, зокрема мундира. Так, надвіши гвардійський мундир, Зосим Сокира, "вдруг почувствовал в себе таинственную силу магнита для прекрасных очей" [6, с. 74] й інстинктивно вдавався до залицянь, і майже завжди з успіхом. Обожнювання еполет, аксельбантів – "шаманское поклонение мишуре" [12, с. 237], за Т. Шевченком, – яскраво демонструє кузина наратора повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" та відставний ротмістр Курнатовський, готовий до дуелі заради відстоювання еполет тощо. Тому на тлі загального захоплення світською публікою офіцерством – в повісті "Музыкант" ліричний герой, не побачивши на балу в Качанівці жодного мундира, виявляє неабиякий подив. Відсутність військових – небажання приймати їх – демонструє певні зміни у суспільній свідомості.

Вставна ж повість "Капитанша", автором якої є "настоящий суворовский солдат" [7, с. 327], до певної міри виявляє захоплення воєнщиною і позитивний погляд на неї, хоча тут же йдеться про пиятику і куріння трубки як "единственные прелести солдата" і оповідається про покритицтво як наслідок діянь військових.

Окремо слід сказати про солдатів степових укріплень, яких автор називає нещасними: Іпполіта Хлюпіна, написаного в рядові на прохання матері, людину, не роззвинену ні розумово, ні духовно ("Несчастный"), і

Зосима Сокиру, душевно нечутливого і пияка ("Близнець"). А поруч із цими моральними виродженнями нещасним названо і насельника степового укріплення, образ якого втілює в собі і події з життя самого Т. Шевченка. Вдаючись до тексту Щоденника Т. Шевченка, що містить смислові перегуки з досліджуваними творами, знаходимо підстави для подібного висловлювання. Ці образи різні, але є те, що споріднює їх, а саме солдатство, "самое бедное, самое жалкое сословие... У него отнято все, чем только жизнь красна: семейство, родина, свобода, одним словом, все" [14, с. 15]. Звідси і їхня спільність у нещасті.

У повістях спостерігаємо долі коханок, зведениць і дружин військових. Тисячі зведениць, промовляє Т. Шевченко, слідує за ескадронами [10, с. 102]. Хтось – вкорочує собі віку, як матір близнюків ("Близнець"), хтось – приховує свої злочини і сором "в глухих притонах всякого разврата" [6, с. 12], хтось стає дітовбивцями і карається за свій злочин у Сибіру. А проте, вплив військових на українське дівочтво, своєрідне зачарування ними, попри розголос покритництва, залишався вкрай значимий. Про це читаємо в низці повістей – "Близнець": "...если полк, чего Боже сохрани, простоит на квартирах хоть несколько дней; тогда выход его сопровождается слезами и очень часто самыми искренними слезами. Я это говорю только в отношении прекрасного пола" [6, с. 12]; "Наймичка": "А жницы! О мои родные жницы! Никакие кровавые драмы вас не научат! Новина – ваш проклятый идол, новина, перед которыми вы кладете все, часто честь, а за нею и жизнь свою бесталанную!" [10, с. 61] тощо.

Саме в нарузі над українським дівочтвом – покритництві – Т. Шевченко вбачає найбільше, найрозповсюдженіше зло російської військової машини:

Да, таки дала знать себя эта проклята драгуния! Не одна *чорнобрывка* умылася слезами, провожавши эту иродову драгунию. В одном нашем селе осталось четыре *покрытки*. А что же в Оглаве? да в Гоголеве? Там, я думаю, и не пере-считаешь! Горе нам! Горе нам з тымы драгунами! [8, с. 165].

Прикметними з цього приводу є і слова Якіма Гирла:

Бог его святой знает, когда эти уланы от нас уйдут? Прогневали мы милостивого Господа; вот уже четвертый год стоят да и стоят. Как будто навеки тут поселились. И что тот дурень турок думает, хоть бы войну скорее начал. А там бы, может, Бог дал бы, и улан от нас вывели на войну. ... А то грех, да и только с ними! Теперь хоть бы и наши Бурта – велико ли село? А люди добрые говорят, что уже третью *покрытку* покрыли [10, с. 85].

Наївність і довірливість українського дівочтва як вражлива національна риса спрацьовує у сприйнятті москалів. Часто українські дівчата, спокушені російськими військовими, ставали їхніми добровільними коханками. Так, у повісті "Наймичка" не лише Лукія, але й Одарка, і не лише вона стають жертвами корнета.

Его (корнета. – А. Г.), – промовляє до Лукії її землячка стара московка, – недавно вывели из нашего села у какое-то другое село на квартиру. И что же ты думаешь? Найшлася така дура, что и туда за ним пошла. Может быть, знала Одарку *Нориену*, так вот она сама. Та й пыхо ж он с нею здесь и выдывал! Да и то правда, с одной ли ею! [10, с. 100].

З іншого боку, навіть небажання дівчини до стосунків із військовим, не було перешкодою до його свавілля у ставленні до обраної жертви. У повісті "Капитанша" автор змальовує долю красуні Варочки, що впала в око капітанові. Попри застережні заходи Тумана, капітанові вдається вивезти острижену Варочку до Вологди неначе свою прислугу – козачка Климку.

Однак і доля дружини військового була вкрай нещасною, як це демонструє Т. Шевченко. Як-от матері Марії Федорівни, дружини відставного ротмістра Хлюпіна (повість "Несчастный"): упродовж декількох років вона з дитиною "шлялася за своим прапорщиком или, лучше сказать, за ротою, пока, наконец, от недостатка, горя и всяческих лишений не впала в чахотку и вскоре умерла" [11, с. 245]. Поневірянь і трагічної смерті зазнала дружина Зосима Сокири Якилина, зваблена Зосимом, що був вимушений поборитися з нею. Її життя обірвалося на тому, що вона зі своєю дитиною "валялись [на] грязной астраханской улице, пока вас не прибрала и не похоронила великодушная полиция" [6, с. 68]. До неї автор звертається з такими словами:

О моя бедная Якилыно! Если [бы] ты могла провидеть свое бесталанье, свою горькую будущую долю, ты убежала бы в лес или утопилась бы в гнилом Остре, но не венчалась бы с благородным офицером. Но ты, простодушная мешканка, в глубине непорочной души своей веровала пустой фразе, что любовь нежная укрощает и зверя лютого [6, с. 68].

Т. Шевченкові очевидним було зворотнє: для військового змінити звичний уклад його життя було майже неможливим, та й побут не відповідав потребам родини. Тож заміжжя з військовим автор називає настільки великою жертвою з боку жінки, "что мало-мальски порядочный мужчина не должен бы ее не только помогать, но даже и желать" [11, с. 245]. Щоправда, від цього автор відступає, коли показує переродження відставного ротмістра Курнатовського.

"...Великодушный солдат". Саме такою є друга назва вставної повісті "Капитанши", що докладно розповідає про службу Якіма Тумана. А полягала вона ось у чому: це квартирування впродовж шести років у Володимирській губернії; ходіння на француза, дворічне квартирування у Франції, далі – квартирування містами імперії. Туман – чужий будь-якій воєнщині, не навчений навіть стріляти. В армії грає на барабані, на квартирах – шие чоботи. Він – відданий і люблячий батько, а після народження Варочкою дитини від капітана – її вимушений чоловік, що порятував зведеницю від ганьби. Virізняють Тумана людяність і тепло у ставленні до матері Варочки і її самої. І тут необхідно наголосити, що цей барабанний староста був українцем-рекрутом. Ветеран-корчмар своїм життям руйнує стереотипи щодо людей подібного з ним безпросвітнього становища. На переконання Т. Шевченка, така людина варта наслідування.

Спостерігаємо неприховане захоплення автора людиною, що звершила моральні подвиги за нелюдських умов солдатської служби:

Я смотрел на него не как на простого корчмаря-ветерана, а как на рыцаря великих нравственных подвигов, как на человека-христианина в самом обширном смысле этого слова. И, признаюсь, завидовал ему. Он в моих глазах казался совершенно счастливым, да иначе и быть не могло. Человек, так высокоблагородно исполнивший свои обязанности в отношении к ближнему, даже в нищете и одиночестве должен быть счастлив [7, с. 338].

Проте Туман був винагороджений зовні достатком та друзями, а внутрішньо – почуттям щастя. Не можна не помітити подібність між образом Тумана і самим Шевченком: їхньою невдатністю до служби, мистецьким покликанням і сповіданням християнської моделі поведінки.

Спорідненим із образом великодушного солдата Якіма Тумана виступає Яків Обеременко, відставний матрос, покалічений "суровый оборонитель Севастополя" [12, с. 273]. Своїм характером і манерами супротивний типовому образу військового: скромний і

безкорисливий. Саме він стояв на заваді поміщику Курнатовському звабити його сестру і за це був покараний рекрутством. Однак під час служби зумів проявити свою хоробрість. У нагороду за службу від комітету поранених Яків Обеременко міг обрати для себе те, що забажає. Натомість він попросив звільнити рідну сестру від кріпацтва. Цей безкорисливий вчинок, що про нього Т. Шевченко дізнався з "Морського збірника" за 1855 р., його приголомшив. Очевидно для того, щоб розвіяти враження щодо "всетурботи" про севастопольських героїв, у цій же повісті згадується ще один флотський офіцер із Севастополя, чи то поранений, чи то хворий, що прямував із родиною до Смоленської губернії. Натомість у Білій Церкві, виснажений дорогою, він помер, залишивши свою вдову і дітей без копійки [12, с. 214].

Тож ці великодушні військові – Яким Туман і Яків Обеременко – українські рекрути. І етнічна приналежність, із притаманною українцям альтруїстичністю, без сумніву, тут має значення при творенні автором цих образів. Самі знедолені, але, попри це, людяні і наділені справжнім благородством: виявили істинно християнську турботу про ближнього і зуміли уникнути деструктивного, ба навіть дегенеративного армійського впливу.

Висновки. Проаналізувавши повістевий доробок Т. Шевченка, констатуємо очевидне моральне вирождення російського військового стану, послідовно продемонстроване прозаїком. Назагал лише раз ідеться про воїнство, – і це українське ополчення, – яке відповідає своєму призначенню – захищати рідну землю – у ході французько-російської війни, після закінчення якої повертається до плугів і рал [6, с. 22]. Тоді як типове російське військо "подвізається" квартируючи і гусарячи, тобто вдаючись до пиятик і картярства.

Військова служба як така за суттю в повістях охоплює лише деякі короткослівні згадки про французько-російську та російсько-турецьку війни. Тож військова справа назагал зводиться до "військового квартирування", що лягало тягарем на плечі місцевого населення, але головним чином призводило до масового покритництва. Саме в нарузі над українським дівоцтвом – покритництві – Т. Шевченко вбачає найбільше, найрозповсюдженіше зло російської військової машини.

Добре обізнаний із життям військових, письменник створює цілісну картину світу цього стану. У Шевченкових повістях постає шеренга діючих і відставних військових російської армії із притаманними їм моральними принципами, манерою поведінки, а сама військова служба показана як престижна в очах загалу. Звертаючи свою увагу головним чином на кавалерію, Т. Шевченко називає її академією, що виховує бездушних автоматів. Автор спростовує уявлення про благородство російського офіцерства і творить образи військових, що втрачають людське начало в собі, повністю дегенерують – Зосим Сокира ("Близнець"), позбавлені людяності – князь Мордатов ("Княгиня"), глумляться над дівоцтвом – корнет ("Наймичка"), капітан і полковий ад'ютант ("Капітанша") та ін. А проте серед цього морально здеградованого кола російських військових постають інакші – великодушні українські рекрути – Яким Туман і Яків Обеременко, наділені справжнім благородством, що зуміли уникнути дегенеративного впливу російської военщини. І саме на цьому поприщі – самостоянні, як нам здається, на Шевченків погляд (а це підтверджується і матеріалом Щоденника), полягала основна баталія життєвого шляху військових, здобути перемогу в якій, показово, вдається саме українським рекрутам.

Список використаних джерел

1. Білецький О. Російська проза Т. Г. Шевченка / О. Білецький // Білецький О. Збір. праць : у 5 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 2. – С. 219–242. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://sites.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Shevchenkoznavstvo/Biletskyi-Shevchenko-prose.pdf>
2. Боронь О. Художня своєрідність прози Шевченка (спроба узагальнення) / О. Боронь // Боронь О. Поет і його проза : генеזה, семантика і рецепція Шевченкової творчості. – К. : Критика, 2015. – С. 69–83.
3. Гудима А. Особа імператора Миколи I в оцінці Т. Шевченка / А. Гудима // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – Т. 5. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – Вип. 21. – С. 33–40. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/shs/shs_2018_21.pdf
4. Єременко О. Парадигма образної системи: кореляційний аспект (на матеріалі повістей Тараса Шевченка) / О. Єременко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2009. – Вип. 27. – С. 65–74.
5. Лімборський І. Персонаж епічний / І. Лімборський // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2015. – Т. 5. – С. 58–62.
6. Шевченко Т. Близнець / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4. – С. 11–119. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev401.htm>
7. Шевченко Т. Капітанша / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 290–340. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev309.htm>
8. Шевченко Т. Княгиня / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 152–177. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev306.htm>
9. Шевченко Т. Музикант / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 178–239. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev308.htm>
10. Шевченко Т. Наймичка / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 57–120. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev304.htm>
11. Шевченко Т. Несчастный / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 240–289. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev308.htm>
12. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4. – С. 208–326. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev403.htm>
13. Шевченко Т. Художник / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4. – С. 120–207. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev402.htm>
14. Шевченко Т. Щоденник / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 5. – С. 9–187.

References

1. Biletskyi O. (1965). Rosiyska proza T. H. Shevchenka [The Russian prose of T. H. Shevchenko]. Biletskyi O. Zibrannia prats : u 5 t. T. 2. Kyiv : Naukova dumka, p. 219–242. <http://sites.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Shevchenkoznavstvo/Biletskyi-Shevchenko-prose.pdf> (In Ukr.).
2. Boron O. (2015). Khudozhnia svoieridnist prozy Shevchenka (sproba uzahalnennia) [The Artistic Originality of Shevchenko's Prose]. Boron O. Poet i yoho proza : heneza, semantyka i retseptsiia Shevchenkovoï tvorchosti [Zbirka statei]. Kyiv : Krytyka, p. 69–83. (In Ukr.).
3. Hudyma, A. (2018). Osoba imperatora Mykoly I v otsintsi T. Shevchenka [The Person of Emperor Nicholas I in the assessment of Taras Shevchenka]. Shevchenkoznavchi studii : zbirnyk naukovykh prats, vyp. 21, p. 33–40. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/shs/shs_2018_21.pdf (In Ukr.).
4. Yeremenko, O. (2009). Paradyhma obraznoi systemy : koreliatsiinyi aspekt (na materialii povistei Tarasa Shevchenka) [The paradigm of the image system : the correlation aspect (based on the novels of Taras Shevchenko)]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, vyp. 27, p. 65–74.
5. Limborskyi, I. (2015). Personazh epichnyi [The epic character]. Shevchenkivska entsyklopediia : v 6 t. T. 5 : Pe-S. Kyiv, Naukova dumka, 2015, p. 58–62. (In Ukr.).
6. Shevchenko, T. (2003). Blyznetsy [The Twins]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 4. Kyiv : Naukova dumka, p. 11–119. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev401.htm> (In Russ.).
7. Shevchenko, T. (2003). Kapitansha [The Captain Lady]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 3. Kyiv : Naukova dumka, p. 290–340. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev309.htm> (In Russ.).
8. Shevchenko, T. (2003). Kniaghynia [The Princess]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 3. Kyiv : Naukova dumka, p. 152–177. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev306.htm> (In Russ.).
9. Shevchenko, T. (2003). Muzykant [The Musician]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 3. Kyiv : Naukova dumka, p. 178–239. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev308.htm> (In Russ.).
10. Shevchenko, T. (2003). Naimichka [The Maidservant]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 3. Kyiv : Naukova dumka, p. 57–120. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev304.htm> (In Russ.).
11. Shevchenko, T. (2003). Neschastnyi [The Unhappy]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 3. Kyiv : Naukova dumka, p. 240–289. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev308.htm> (In Russ.).

12. Shevchenko, T. (2003). Prohulka s udovolstviyem i ne bez morali [The Walk with Pleasure and not without Morality]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 4. Kyiv : Naukova dumka, p. 208–326. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev403.htm> (In Russ.).

13. Shevchenko, T. (2003). Khudozhnik [The Artist]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 4. Kyiv : Naukova dumka, p. 120–207. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev402.htm> (In Russ.).

14. Shevchenko, T. (2003). Shchodennyk [The Diary]. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 6 t. T. 5. Kyiv : Naukova dumka, p. 9–187.

Надійшла до редколегії 14.05.22

Anna Hudyma, PhD in Philology, Assistant Professor
ORCID: 0000-0003-2081-0791,
e-mail: hudyma_annia@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SHEVCHENKO'S VIEW OF THE RUSSIAN MILITARY IN HIS STORIES

In our review we analyze various aspects of the Russian military, shown by T. Shevchenko in the stories "The Maidservant", "The Princess", "The Unhappy", "The Twins", "The Lady Captain", "The Artist", "The Walk with pleasure and not without morality" and to a certain extent in "The Musician". Namely in our analysis we consider the way of life of the Russian army – both current and retired, their moral principles, social status, the actual military component of life, including education and frontline science. Well acquainted with the life of the military, the writer creates a holistic picture of their world. In Shevchenko's stories there is a whole line of active and retired soldiers of the Russian army, whose integral companions of life are gambling and drunkenness. Paying his attention mainly to the cavalry, T. Shevchenko calls it an academy that educates soulless machines. The author refutes the notion of the nobility of Russian officers.

The complete lack of love is what is inherent in these militaries. Notable are the images-characters of the cornet (the story "The Maidservant"), the captain ("The Lady Captain") and Zosym ("The Twins"). The life of the latter resonates meaningfully with the graphic series "The Prodigal Son" by T. Shevchenko. There is no wonder that the author calls Zosia "prodigal son". According to the author's concept, the prodigal son is a military man, mired in numerous vices and is not capable of rebirth, and the Russian military is portrayed as a factor of the dehumanization of the man.

In the stories under consideration military service as such largely covers only a number of short mentions of the Franco-Russian and Turkish-Russian wars. Military affairs in general are shown in the stories as "military housing", which placed a burden on the shoulders of the local population and mainly led to the wide-spread bastardy. In the latter T. Shevchenko sees the greatest, most common evil of the Russian military machine.

Ukrainian recruits Yakim Tuman ("The Lady Captain") and Yakiv Oberemenko ("The Walk with Pleasure and Not Without Morality") are opposed to the typical image of the Russian military. Ill-fated, but nevertheless humane and endowed with true nobility, they showed true Christian concern for their closed ones and managed to avoid destructive or even degenerative military influence.

Keywords: T. Shevchenko, Russian military, the image of the military, the image of a noble soldier, the image of pokrytka (bastardy).